

Universita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

**Role organizací občanského sektoru
v zapojování marginalizovaných skupin do
české občanské společnosti**

Vedoucí práce: doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

Vypracovala: Marina Puzdrová, UČO 10890

PRAHA, 2009

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 20.2.2008

.....
podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce doc. Ing. Marii Dohnalové, CSc. za její cenné rady a podporu. Také bych chtěla poděkovat Mgr. Hedvice Novotné za průběžné konzultace.

Obsah

Úvod	5
1. Vymezení pojmu občanské společnosti a problém marginalizace.....	7
1.1. <i>Občanská společnost</i>	7
1.2. <i>Fenomén marginalizace</i>	11
2. Občanský sektor a jeho organizace.....	16
2.1. <i>Otázka terminologie</i>	16
2.2. <i>Teorie vzniku a vývoje organizací občanského sektoru</i>	17
2.3. <i>Úloha občanského sektoru a jeho vlastnosti</i>	20
2.4. <i>Role organizací občanského sektoru ve společnosti</i>	21
3. Řešení problému marginalizace	24
3.1. <i>Jak řeší problém marginalizace stát?</i>	24
3.2. <i>Jak řeší problém marginalizace organizace občanského sektoru.</i>	27
3.2.1. <i>Slovo 21, o.s.</i>	28
3.2.2. <i>Stud, o.s.</i>	29
Závěr	32
<i>Seznam literatury</i>	33
<i>Příloha</i>	35

Úvod

Jednou z velkých sociálních inovací 20. století je růst množství mimovládních organizací a rozmach dobrovolné činnosti. Tato „nová globální síla“, „další neviditelná ruka“ odráží „revoluci ve sdružování“ lidí po celém světě ve snaze sloužit veřejnému prospěchu. Postupem času se občanský sektor, představovaný neziskovými organizacemi, stal součástí transformačních procesů, společenským aktérem, který má velký přínos v budování občanské společnosti.

O téma rolí organizací občanského sektoru jsem se začala zajímat od začátku svého pobytu v České republice, neboť ve státě, odkud jsem původem, se občanská společnost teprve začala budovat. Překvapil mě velký počet těchto organizací, to, že působí ve všech možných oblastech, a jak svou činností dokážou mobilizovat společnost a ovlivnit politiku státu. Zároveň jsem v prostředí českých organizací, se kterými jsem spolupracovala (Forum 2000, Forum 50%, Open Society Fund Praha), dostala možnost pro seberealizaci a zažila unikátní zkušenosti.

Tato bakalářská esej je podkladem pro další výzkum v rámci magisterské práce. Jejím cílem je zjistit, jestli organizace občanského sektoru mají nějakou roli, popř. jakou v zapojování marginalizovaných skupin do české občanské společnosti. Na základě prostudované literatury a analyzovaných dokumentů se pokusím tohoto cíle dosáhnout.

Práce „Role organizací občanského sektoru v zapojování marginalizovaných skupin do české občanské společnosti“ se skládá ze třech hlavních částí. V první kapitole vymezím pojem občanská společnost, přičemž budu vycházet z díla Karela Müllera „*Češi a občanská společnost*“ a zároveň využiji definici občanské společnosti u Jeffrey Alexandera. Dále se pokusím odpovědět na otázku, proč se vlastně v občanské společnosti vyskytuje problém marginalizace, tj. odsouvání určitých skupin lidí na okraj společnosti.

V druhé kapitole se budu zabývat občanským sektorem představovaným neziskovými organizacemi. Na začátku se budu soustředit na terminologii a popíšu strukturálně-operacionální definici občanského sektoru. Pro hlubší pochopení se pak zaměřím na teorie vzniku a vývoje organizací občanského sektoru, z nichž lze vyvodit i jejich role. Pro tento účel budu používat literaturu o občanském sektoru jak významných českých (Dohnalová, Frič, Vajdová), tak i zahraničních autorů (Salomon).

V třetí kapitole se zaměřím na zodpovězení otázky, jestli organizace občanského sektoru (OOS) mají nějakou roli a jakou v zapojování marginalizovaných skupin do občanské

společnosti. Pro tento účel na začátku budu analyzovat to, jak se k otázce zapojování staví český stát. Pak se obrátím k organizacím občanského sektoru a znázorním, jakým způsobem OOS minimalizují problém marginalizace jednotlivých skupin v praxi, tj. jakými nástroji zapojují určité skupiny do české občanské společnosti. To předvedu na příkladu dvou organizací působících v odlišných oblastech: Slovo 21, o.s., sídlící v Praze a zabývající se mj. problematikou integrace cizinců a menšin a Stud, o.s., organizace sídlící v Brně a hájící zájmy homosexuálů. Soustředím svou pozornost na jejich hlavní projekty: „Rodina od vedle“ (projekt Slova 21, o.s.) a filmový festival „Mezipatra“ (projekt Stud, o.s.).

Pro lepší orientaci v textu bych nyní ráda uvedla několik poznámek k formální stránce práce. V citacích budu používat pouze příjmení autorů a název díla, podrobné bibliografické údaje jsou k nalezení v seznamu literatury na konci textu. U článků ze sborníků budu v poznámce pod čarou uvádět název sborníku a jména editorů, bibliografické údaje sborníku jsou také uvedeny v seznamu literatury. V poznámkách pod čarou budou také uváděny odkazy na internetové stránky.

1. Vymezení pojmu občanské společnosti a problém marginalizace

Odsouvaní určitých osob a sociálních skupin na okraj společnosti (marginalizace) nebo mimo ni (exkluze) představovalo vždy pro společnost mechanismus sociální kontroly, jímž společnost zajišťovala konformitu svých členů. Pogromy na židy, hony na čarodějnice, odsouvaní vyznavačů jiných náboženství na okraj společnosti, dokonce ostrakismus v antickém Řecku jsou historickými příklady toho, jak kolektivity udržovaly svou integritu. Zdá se, že v občanské společnosti, kde panují hodnoty rovnosti, důvěry a solidarity a která by měla být přístupná pro všechny, by takové mechanismy neměly existovat. Záměrem této kapitoly je však poukázat na to, že problém marginalizace stále existuje.

1.1. Občanská společnost

Na začátku bychom měli vysvětlit pojem samotné občanské společnosti. Občanskou společnost jako pojem je vcelku těžké uchopit, avšak lze určit její základní požadavek. Podle Müllera¹ by měla představovat prostor neomezeného a nezávislého lidského sdružování, jenž ve své nezávislosti vytváří „ochranný val“ proti možné rozpínavosti moci, i když jde o moc demokratickou. Občanská společnost by také měla vytvářet prostor, ve kterém dochází k hledání, pojmenování a ověřování společenských hodnot, čímž vytváří společenské zdroje moci a vlády.²

Müller také navrhuje se podívat na pojetí občanské společnosti jako na strukturně-normativní koncept a v této souvislosti vymezuje dva teoretické přístupy jeho interpretace: sociokulturní a ekonomický.

Sociokulturní přístup zaujímají autoři, které lze rozdělit na tzv. generalisty, maximalisty a minimalisty. Generalisté k charakteristikám občanské společnosti přiřazují existenci omezené a odpovědné veřejné autority. Pojem občanské společnosti shledávají v jistém smyslu jako konkurenční k pojmu demokracie s tím, že lépe zahrnuje a specifikuje své vlastní podmínky existence.

¹ Müller, K., *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska.*

² Tamtéž, str. 28-29.

Maximalisté občanskou společnost pojímají ve stejném smyslu, avšak jako nevládní sféru. Mezi hlavní formy občanské společnosti řadí politickou veřejnost a trh. Do tohoto proudu autor zařazuje i mnohé koncepty občanské společnosti v českém kontextu a jejich protagonisty – Pitharta, Šamalíka, Havla.

U minimalistů občanská společnost představuje doménu kulturních předpokladů, tradic, hodnot a norem, implicitně sdílených způsobů a mravů, které podmiňují myšlení a jednání každého člověka ve společnosti. Občanská společnost je z tohoto hlediska synonymem hodnotového konsensu, rozvinuté komunity, jež je svázaná vztahy loajality, závazku a solidarity. Občanská společnost vytyčuje zájmem o obecné a veřejné blaho a klade důraz na občanské ctnosti. Je to sféra, která je v jisté míře oddělená nejen od státu a ekonomiky, ale i od jiných společenských sfér. Občanská společnost je konstituována svojí vlastní charakteristickou strukturou elit, které provozují moc a ověřují společenskou identitu prostřednictvím dobrovolných asociací a sociálních hnutí.

Redukcionistický (ekonomický) přístup má v současnosti dvě varianty: autor je pracovníčně označuje jako levicová a kapitalistická. Levicová vychází z marxistické představy kooperativní ekonomiky a bezkonfliktní společnosti. Představitelé tohoto přístupu se domnívají, že společenské konflikty lze redukovat na konflikty ekonomické. Kapitalistická varianta vychází z představy autonomního trhu, který si vystačí jen s minimem politiky. Důležitou roli zde hrají podnikatele, posílení jejichž tržní pozice vede k maximalizaci možností pro všechny.³

Společným pro všechny tyto přístupy je to, že rozvoj veškerých teorií o občanské společnosti se soustřeďuje kolem vztahu mezi ní a státem. V této souvislosti Müller vymezuje čtyři funkcionální dimenze ve vztahu občanské společnosti a státu: obranná, legitimizační, participační a integrační.

Obranná funkce spočívá v tom, že občanská společnost vystupuje jako záruka toho, že stát nebude zneužívat moci. Jak již bylo zmíněno, v tom spočívá i její základní hodnota. Díky tomu, že občanská společnost je mimopolitická a na státě nezávislá, vytváří společenské zdroje politické moci. V tom spočívá *legitimizační funkce* občanské společnosti. Občanská společnost vytváří veřejné mínění, které je pro politickou moc závažné, neboť v žádné demokracii nelze vládnout v rozporu s veřejným míněním. Další funkce je *participační*, která je úzce spjatá s legitimizační funkcí. Prostřednictvím systému politických stran umožňuje zapojení občanů do řešení veřejných záležitostí. Díky čtvrté, *integrační funkci* se vytváří

³ Tamtéž, str. 68-73.

vztahy loajality a přináležitosti. Občané mají pocit, že patří k dané společnosti, danému politickému systému, jsou nuceni spolupracovat s jinými lidmi, což napomáhá reprodukci společných hodnot a symbolů.⁴

Podle Müllera stejně jako se nemůžeme obejít bez dobře fungujícího státu, se neobejdeme bez dobře fungující občanské společnosti. Ve společnosti existují různá očekávání občanů, za nimiž stojí různé vůle, které se nedají sladit bez toho, že by některé z nich nebyly omezeny. Proto musí existovat občanská společnost jako výsada demokracie, která zajišťuje postup, jak sjednotit rozmanité úsilí jednotlivých občanů mírovým a spravedlivým způsobem. O to, aby nikomu nebyla dáována přednost, se může a musí zasadit stát samotný, ale právě občanská společnost je takovou zárukou vztahů, že nikdo nebude předem vyloučen. Působí zde jako záruka toho, že každý nechá dostatek prostoru ostatním. Umožňuje sloučení protikladného lidského snažení v rámci rovnoprávných a spravedlivých podmínek. Zároveň vedle strukturace individuálních zájmů má být občanská společnost institucionální strukturou, která zajišťuje možnost účasti občana na politické moci a která je místem veřejné diskuse.⁵

Dále bych chtěla prozkoumat koncepci občanské společnosti, jak jí definuje Alexander,⁶ kterého lze podle Müllerova členění zařadit mezi minimalisty. Alexander nahlíží občanskou společnost jako sféru solidarity, v níž je postupně definována a do jisté míry vynucována určitá forma univerzalizujícího společenství. Míra existence tohoto jednotného společenství je vyjádřena v podobě veřejného mínění a ustanovení vlastních kulturních kódů, je vyznačená sadou typických institucí, z nichž nejdůležitější jsou instituce práva a novinářství, a zviditelňuje se v historicky odlišných sadách vzájemně působících činností, jako jsou občanství, rovnost, kritický názor a respekt. Příslušníci této sféry solidarity jsou symbolicky nahlíženi jako samostatně motivované nezávislé osoby osobně zodpovědné za své jednání, přičemž zároveň zůstávají aktéry, kteří se cítí vázání společnou odpovědností ke všem ostatním jedincům, kteří onu oblast vytvářejí. Existence takového občanského sektoru vyžaduje obrovský respekt ke schopnostem jedince a k jeho racionalitě a zároveň vysoce idealistickou a pevnou víru v dobrou vůli ostatních. Tato víra vyplývá z předpokladu, podle nějž jsou „svobodní“ členové občanské společnosti zároveň vzájemně solidární. Principem této solidarity je to, že spatřujeme sebe sama ve všech ostatních členech společnosti. Tím, že

⁴ Tamtéž, str. 215-219.

⁵ Tamtéž, str. 225-226.

⁶ Alexander, J., *Promyšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování, a multikulturalismus jako varianty občanské participace*, in: Marada, R., *Etnická různost a občanská jednota*.

imaginárně zaujmeme místo druhého, se naše jednání stane zároveň orientované k sobě samým, přičemž zůstane svým způsobem kontrolováno z pozice nadindividuální solidarity. Je vidět, že tato definice je docela blízká hodnotě občanské společnosti popisované u Müllera.

Alexander však upozorňuje, že občanská společnost zůstává jen jednou z mnoha sfér širšího společenského systému, tj. že kromě občanské sféry existují sféry neobčanské. Rodiny, náboženské skupiny, ekonomické instituce dávají vzniknout odlišným druhům hodnot než solidarita, formují své sociální vztahy s ohledem na odlišné ideály a omezení. Například rodiny jsou tak vázány láskou a emocionální loajalitou nikoli občanskou úctou a kritickou racionalitou. Navíc jsou uspořádány na základě vysoce autoritativních vztahů. Tyto neobčanské sféry neexistovaly někde „vedle“ občanské společnosti, naopak se systematicky prolínaly, dokonce tyto sféry občanskou společnost napadaly. Vlastnosti, vztahy a představy dobra vysoce ceněné v těchto ostatních sférách mohou nabírat podobu restriktivních a diskriminujících mechanismů pro zapojení do samotné občanské společnosti. Tak například patriarchální rodinné uspořádání ovlivnilo názor, že ženy nejsou dostatečně samostatné a racionální pro to, aby se mohly zapojit do občanské sféry. Tlak kapitalistických ekonomických institucí zase podporoval názor, že selhání v oblasti trhu bude provázeno stejnou neschopností ve vedení demokratického života (vyloučení nemajetných osob z plnohodnotné volební účasti).

Základy občanské společnosti jsou narušeny i tím, co by bylo možno nazvat historickými důvody. Občanská společnost není abstraktním prostorem. Je součástí politického zřízení, které mohlo být ustaveno na základě soubojů, revolucí nebo přistěhovalectví. Zakladatelé společnosti se vyznačují odlišnými primárními, nebo jak je nazývá Alexander, „primordiálními“ vlastnostmi – rasa, jazyk, náboženství, sexuální orientace nebo národnostní původ.⁷ Pouze lidé určité rasy, mluvící určitým jazykem, kteří praktikují určité náboženství – pouze tyto osoby jsou považovány za skutečné nositele vlastností, jež umožňují stát se členy občanské sféry, pouze oni mají naši důvěru v to, že se mohou prokázat vlastnostmi nutnými pro začlenění.⁸

V tomto spočívá historicky paradox občanské společnosti, který velice dobře popsal Trentmann: *„Občanská společnost od svého zrodu spojovala preskriptivní a expanzionistický*

⁷ Tady je důležité uvést Alexandrovu poznámku o tom, že primordiální vlastnosti neexistují sami o sobě, jsou jako primordiální konstruovány, spíše než že by takovými byly objektivně. Alexandr tvrdí, že „s jakoukoli lidskou nebo společenskou vlastností lze nakládat jako s primordiální, což dokládá skutečnost, že s určitými vlastnostmi bylo takto v průběhu dějin opakovaně nakládáno.“ (tamtéž, str. 56)

⁸ Tamtéž, str. 53-56.

moment s emancipačním. Navzdory důrazu na rovnost tato síť sociálních aktérů a vztahů byla vázána na hodnoty a způsoby jednání s hierarchickými a vylučujícími prvky. Rozšíření občanské společnosti možná otevřelo mnoha skupinám dveře do světa svobody a plurality, ale zároveň šel projekt občanské společnosti ruku v ruce s identifikováním „nižších“ typů společenských vztahů.“⁹ V této souvislosti je důležité poznamenat, že například česká občanská společnost si osvojila defenzivní stereotyp s důrazem na národní jednotu.¹⁰

1.2. Fenomén marginalizace

Z Alexandrova vymezení občanské společnosti vyplývá, že „cizinci“ se stávají předmětem marginalizace – nepatří do občanské společnosti, nejsou považováni za její součást. „Cizinci“ mohou být všichni, kdo se liší od standardu hlavního proudu společnosti. Tito lidé jsou „jiní“ a kontakt s jinakostí je pro mnohé zdrojem vlastní nejistoty. Cizinci jsou ti, kdo žijí vedle nás a nejsou nám podobní. Soužití s nimi (ať jde v české společnosti o Romy, azylanty, homosexuály, postižené...) je pro majoritní společnost, navyklou homogenitě sociálního prostoru, obtížné.¹¹ Zvláště tam, kde „cizi“ aspirují na to stát se místními, jsou „provokující“, nebudí důvěru. Kvůli tomu, že těm, kteří překročili hranice a chtějí, aby se s nimi zacházelo tak, jako by byli „my“, tj. k cizincům, vzniká přirozený odpor. Nemáme rádi cizince také proto, že se snaží napodobovat náš způsob života, což se jim ne vždy příliš daří, a tím nám ukazují náš život v jakémsi křivém zrcadle. Nutí nás se na něj podívat s odstupem.¹²

Takovými „cizinci“ mohou být duševně nemocní, některá náboženská společenství, etnické a národnostní menšiny, ženy, osamělé matky, psychicky či tělesně handicapovaní, homosexuálové, staří lidé atd. Výčet možných obětí nezávisí jen na faktických procesech vylučování, ale i na rozšiřování lidských, občanských a sociálních práv na další a další kategorie společenského postavení a sociální skupiny. Objevuje se stále více sociálních

⁹ Trentmann, F., *Paradoxy občanské společnosti*, in: *Sociální studia, Dilemata občanské společnosti*, str. 16.

¹⁰ Müller, K., *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*.

¹¹ Mareš, P., *Marginalizace, sociální vyloučení*, in: Sirovátka, T., *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 17.

¹² Bauman, Z., *Myslet sociologicky*, str. 60.

skupin, které si uvědomují svou identitu a používají diskurzu lidských práv ke své emancipaci z latentního vyloučení.¹³

Pojem marginalizace se stal pouze jedním z pojmů sloužících k charakterizaci sociální exkluze. Specifika jeho užívání spočívají ve dvou akcentech: důraz na dynamiku a postupnost procesu, kterým jsou lidé odsouváni na okraj společnosti a posléze z ní vylučováni, a popis především těch mechanismů společnosti, které jsou sociální politikou i prací málo ovlivnitelné, nebo neovlivnitelné.¹⁴ Marginalizace odráží myšlenku, že člověk je odsouván na okraj procesem probíhajícím ve společnosti bez vlastního vlivu. Jak je patrné z Alexandrova výkladu, je to struktura fungování společnosti, která je zodpovědná za tento proces.

V současné době významu nabývá zejména symbolická marginalizace. Platí to především ve vztahu k marginalizaci sociální a kulturní, protože tyto kulturní a sociální identity jsou do značné míry symbolické. Ty mimo jiné zakrývají reálné rozdíly, neboť kolektivní identita je postavená na zvýraznění vzájemné podobnosti a odlišnosti od jiných. Symbolická marginalizace je spojená se stigmatizací sociálních skupin, vnímaných jako odlišné, deviantní nebo cizí. „*Určujeme-li, co je nám společné, vymezujeme současně hranici, za níž jsou ti, kdo k nám nepatří – tato hranice současně spojuje (nás) i rozděluje (nás od jiných)*“.¹⁵ Symbolickou marginalizaci a vyloučení zprostředkovávají hlavně média. Ve veřejném mínění usazují umělý obraz brutality světa vyloučených (obraz odpudivých ulic, zveličené zpodobnění světa mimo morálku apod.). Podobné znaky symbolického vyloučení má například prezentace romského etnika v českých masmédiích jakožto věčných emigrantů a kulturních cizinců. Většinou se medializují odlišnosti habituální, fyzické (zvýrazňuje se odlišnost stavby těla), jazykové (nedokonalá čeština), prostředí (nepořádek). Jejich prezentace je téměř výlučně spojena s problémy, které způsobují majoritní společnosti (prostituce, kriminalita, kalkulace se sociálními dávkami apod.).¹⁶ Sedláková v této souvislosti mluví o fenoménu „morální paniky“. V médiích užívané argumenty ztrácejí povahu objektivních

¹³ Mareš, P., *Marginalizace, sociální vyloučení*, in: Sirovátka, T., *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 15-16.

¹⁴ Sedláková, L., *Proměny hranic v moderní společnosti: od marginality k marginalizaci, od inkluzivní k exkluzivní společnosti*, in: Sirovátka, T., *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 28-29.

¹⁵ Mareš, P., *Marginalizace, sociální vyloučení*, in: Sirovátka, T., *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 16.

¹⁶ Tamtéž.

zjištění, která mají sloužit příjemcům jako podklad pro hodnocení, mění se ve vyhodnocenou morální kritiku a výzvy.¹⁷

Vyloučení a marginalizace mohou být považovány za selhání základních institucí zajišťujících integraci společnosti a jedinců do společnosti. Berghman konstatuje, že sociální vyloučení a marginalizace jsou důsledkem selhání čtyř základních složek společnosti: demokracie a práva (podporují občanskou integraci), trhu práce (podporuje ekonomickou integraci), sociálního státu (podporuje sociální integraci) a rodiny spolu s komunitou (podporuje interpersonální integraci).¹⁸

Složité situace je zejména u etnických skupin a národnostních minorit. Do liberálního státu jsou včlenění jedinci jako občané – ne kolektivity. Identita minorit je tolerována jako aspekt plurality společnosti, ale jejich občanská integrace je spojená s požadavkem oslabení této identity.¹⁹ V tomto případě jde o asimilaci. Asimilaci jako jednu z „ideálně-typických“ variant zapojení do společnosti zmiňuje i Alexander. Příslušníci původně znevažované skupiny mají svolení a často i podporu „vstoupit“ do veřejného života. *„V případě asimilativního začlenění se vlastnosti, jež definují „cizí“ a „odlišné“, nemění; namísto toho, je osobám, jež jsou příslušníky cizích a odlišných okrajových skupin, umožněno zbavit se těchto vlastností během svého působení na veřejnosti.“*²⁰ To znamená, že po příslušnících znevažované skupiny se vyžaduje, aby se naučili v občanské sféře prokazovat vlastnostmi, které jsou přijatelné pro ostatní. V podstatě je předmětem tohoto učení to, *„jak se naučit vystupovat jako protestanti, spíše než jako katolíci či židé, jako Angloameričané, spíše než jako Mexičané, jako běloši, spíše než jako černoši, jako obyvatelé severozápadní Evropy, spíše než jako Jihoevropané nebo Východoevropané, jako příslušníci střední, spíše než dělnické třídy.“*²¹ Takovým způsobem lze rekonstruovat nejen identity cizinců, ale i veřejné identity stigmatizovaných příslušníků různých náboženství, pohlaví či skupin s jinou sexuální orientací. Klíčovým problémem asimilace je to, že oddělení veřejné a soukromé sféry (tedy sféry občanské a neobčanské) zůstává na svém místě, dokonce se toto rozdělení stane

¹⁷ Sedláková, L., *Proměny hranic v moderní společnosti: od marginality k marginalizaci, od inkluzivní k exkluzivní společnosti*, in: Sirovátka, T., *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 31.

¹⁸ Mareš, P., *Marginalizace, sociální vyloučení*, in: Sirovátka, T., *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 19.

¹⁹ Tamtéž, str. 20.

²⁰ Alexander, J., *Promyšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování, a multikulturalismus jako varianty občanské participace*, in: Marada, R., *Etnická různost a občanská jednota*, str. 62.

²¹ Tamtéž, str. 61.

ostřejším. Nedostatek asimilace tkví v tom, že občanská sféra (v Alexandrově pochopení tedy občanská společnost) není schopná zpochybnit negativní reprezentace vlastností okrajových skupin a jen je odsouvá do soukromého života jedince.

Druhým ideálně typickým typem zapojování do společnosti je podle Alexandra tzv. etnické napojování. V tomto případě individuální vlastnosti outsiderů nejsou nahlíženy pouze negativně. Tím, že jsou považovány za „etnické“ spíše než „cizí“, stávají se tolerovatelnějšími. Zároveň je pozitivněji nahlížena možnost vytvářet silnější vazby mezi skupinami. V tomto smyslu etnická příslušnost napojuje na primární identity ústřední skupiny, čímž poukazuje na možnost volnějšího prolínání primárních vlastností a zároveň přispívá k vytvoření obecné kolektivní identity, jež nemůže být sama o sobě ani ústřední ani okrajová. To může poskytnout příležitost k dialogu, porozumění a vzniku přátelských vtaů a smíšených manželství mezi příslušníky ústřední a okrajové skupiny. Avšak koncept napojování v žádném případě nenabízí rovnocenné hodnocení vlastností ústřední a okrajové skupiny, zásadní stigmata naopak zůstávají zachována. Napojování je vysoce nestabilní společenskou formou v důsledku toho, že zachovává odlišné hodnocení primárních i ostatních vlastností. Podle Alexandra morálním a sociologickým „problémem“ je při napojování (a ještě větším v případě asimilace) to, že úsilí se vztahuje jen na snahu umožnit příslušníkům znevažovaných skupin se od svých vlastností odloučit.

Třetí, „multikulturní“ možnost rozšíření a přehodnocení občanské sféry se v demokratických společnostech objevila teprve nedávno. Je to docela nový koncept, který namísto toho, aby přizpůsobovat znevažované skupiny, navrhuje se obrátit k přetvoření primárních vlastností samotných. *„Právě vlastnosti spojené s tím, že jsem žena, že nemám bílou barvu pleti, že jsem homosexuál nebo lesba, že jsem handicapován, jsou tím, co se příslušníci ústřední a okrajové skupiny snaží pochopit a spoluprožít. V míře, v níž budou okrajové vlastnosti pojímány nikoli jako stigmata, nýbrž jako variace na témata občanství a utopie, mohou být samy o sobě vnímány jako hodnotné.“*²² Jedinečnost se stává zdrojem identifikace napříč skupinami a tím *„narůstá možnost sdílení prožitků v rámci jednotlivých společenství, z nichž se skládá občanská společnost.“*²³ Díky multikulturalismu se přesahuje škála představitelných životních zkušeností vyhrazená příslušníkům ústřední skupiny dané společnosti. Tím se otevírá možnost pro pochopení, které umožňuje zrušení rozdílů mezi příslušníky ústřední a okrajové skupiny, což vyvolává větší vzájemné propojení konceptů

²² Tamtéž, str. 65.

²³ Tamtéž.

jedinečnosti a univerzality. Asimilace a napojování dělají z jedinečného univerzální, multikulturalismu naopak, převádí na jedinečné.

Alexander je stoupencem multikulturalismu kvůli tomu, že jedinečné rozdíly mohou být zrušeny či popřeny a že mizí ostrá hranice mezi soukromým a veřejným prostorem. Rasa, minoritní národnostní původ, marginalizovaná náboženství, podřízené genderové skupiny a potlačené sexuální orientace – všechny tyto primordiální vlastnosti se stávají vlastnostmi civilizované společnosti. Tím, že aspekty druhořadých či podřízených identit přestávají být vnímané negativně, začínají aspekty těchto identit být přijímány samotnými příslušníky ústředních skupin.

2. Občanský sektor a jeho organizace

Existence a rozvoj zdravé občanské společnosti jsou často spojovány s rozvojem občanského sektoru, představovaného neziskovými organizacemi. Podle Marady je to historickou zvláštností postkomunistických zemí.²⁴ V této části práce se budu zabývat občanským sektorem, abych pak následně mohla odpovědět na otázku, zda mohou organizace občanského sektoru hrát nějakou a jakou roli v minimalizaci marginalizace. Na začátku je však potřeba obecně popsat, co to vlastně občanský sektor je a předpoklady jeho vzniku.

2.1. Otázka terminologie

Organizace občanského sektoru nebo neziskové organizace se vzájemně liší velikostí a rozsahem svého působení, svou činností a zdroji financování. Rozmanitost tohoto sektoru se odráží i v mnoha termínech používaných pro jeho popis. Každý z běžně užívaných termínů označuje určitý aspekt jeho charakteru. Tak když mluvíme o občanském sektoru, klademe důraz na občanský rozměr aktivit, které v něm probíhají. Termín třetí sektor se používá, aby se ukázalo, že jde o sektor, který aktivně působí mezi státem a trhem. Když říkáme „neziskový sektor“, zdůrazňujeme, že na rozdíl od komerčních a ziskových organizací není jeho cílem vytvářet zisk a rozdělovat jej mezi vlastníky. Pojem dobrovolnický sektor vyzdvihuje specifickou roli dobrovolné činnosti v tomto sektoru; termín nevládní (či nestátní) sektor naznačuje, že se jedná o sektor organizací, které fungují nezávisle na vládě nebo státu.^{25 26}

²⁴ Marada, R., *Občanský sektor a organizační identita: Utváření občanských identit po roce 1989*, in: Szaló, C., Nosál, I., *Mozaika v re-konstrukci: Formování sociálních identit v současné Střední Evropě*, str. 157.

²⁵ Frič, P., Bútora, M., *Role občanského sektoru ve veřejné politice*, in: Potuček, M., *Veřejná politika*, str.153-155.

²⁶ V České republice se často používá termín „nestátní neziskové organizace“ ve zkratce NNO. Tento termín je prosazován Radou vlády pro nestátní neziskové organizace (RVNNO) a většinou ministerstev pro umožnění odlišit státní a nestátní organizace tohoto druhu. Z administrativního hlediska proto je nezbytné, aby v názvu označujícím třetí sektor bylo slovo „nestátní“. „Neziskovost“ je určujícím faktorem pro ekonomy, kteří se

Jelikož organizace, ze kterých se skládá občanský sektor, se vyznačují všemi výše uvedenými atributy, není možno opírat jejich definici jenom o některý z nich. Z toho důvodu je potřeba uvést strukturálně-operacionální definici, pomocí níž se americký sociolog Lester M. Salomon pokusil vyřešit tento terminologický problém. Podle této definice se občanský sektor skládá z organizací, které mají pět společných charakteristik. *První* je to, že tyto organizace jsou formálně ustaveny nebo jsou do jisté míry institucionalizovány. Salomon nepovažuje za součást neziskového sektoru čistě neformální, dočasná shromáždění osob, protože by se neziskový sektor stal příliš neuchopitelným a nemohl by být zkoumán. *Druhou* charakteristikou je soukromá (nestátní) povaha těchto organizací. Nejsou součástí státní správy ani nejsou řízeny orgány, ve kterých převládají státní úředníci. To však neznamená, že nemohou mít významnou státní podporu, nebo že ve vedení nemohou být také státní úředníci. *Třetím* rysem je to, že tyto organizace nerozdělují zisk mezi vlastníky nebo správce. Tento fakt vyčleňuje organizace občanského sektoru ze sféry soukromého podnikání. Prvotním účelem takových organizací není generace zisku. Neziskové organizace mohou v určitém období dosáhnout zisku, ale ten musí být opětovně použit na cíle dané posláním organizace. *Čtvrtou* charakteristikou je autonomnost, tj. organizace jsou schopné řídit svou vlastní činnost. *Patou* je to, že organizace jsou dobrovolné, to znamená, že zahrnují určitý významný prvek dobrovolné činnosti, ať již formou účasti na konkrétních aktivitách nebo ve vedení organizace. To neznamená, že většina nebo všechny příjmy musí pocházet z dobrovolnických příspěvků nebo že většina členů organizace musejí být dobrovolníci. Jako určitý náznak „dobrovolnosti“ postačuje jakýkoli dobrovolný prvek, jako třeba dobrovolná správní rada.²⁷

2.2. Teorie vzniku a vývoje organizací občanského sektoru

Pro hlubší pochopení podstaty organizací občanského sektoru je důležité odpovědět na otázku, proč vlastně tyto organizace vznikají. Ve společenských vědách existuje hodně teorií,

zabývají otázkami třetího sektoru a veřejných financí vůbec (tamtéž, str. 155). RVNNO řadí do nestátních neziskových organizací občanská sdružení, nadace a nadační fondy, obecně prospěšné společnosti a církevní právnické osoby, které se zaměřením své činnosti blíží více veřejně prospěšným aktivitám než samotné církve či náboženské společnosti. Pro účely této práce budu většinou používat termín „organizace občanského sektoru“ nebo jeho zkratku OOS kvůli jeho neutralitě.

²⁷ Frič, P., Goulli, R., a kol., *Neziskový sektor v České republice*, str.11-12.

kteře se zabývají vznikem OOS. Dále uvádím popis šesti základních kategorií vzniku a vývoje organizací občanského sektoru, shrnutých Salomonem a Anheierem.²⁸

Teorie heterogenity vychází z předpokladu, že trh není schopen pro občany v žádoucí míře zabezpečit veřejné statky, tj. zboží a služby, které jsou obecně dostupné pro všechny občany bez ohledu na to, jestli si za ně zaplatili, anebo ne. Toto selhání na straně trhu je kompenzováno činností státu. Nicméně musíme brát ohled na skutečnost, že demokratický politický systém má tendenci vyhovovat především tzv. voliči mediánovi, což znamená, že stále přetrvává neuspokojená poptávka po veřejných statcích ze strany určitých menšinových skupin. To znamená, že vláda se přirozeně snaží vyhovět většině a proto mohou zůstat neuspokojeny potřeby menšin. Jinými slovy tam, kde existují významné rozdíly v názorech na to, které veřejné statky stát má zabezpečovat a které ne, stát nemůže uspokojivě plnit roli dodavatele veřejných statků. Takovou skutečnost lze nazvat selháním státu, které je pravděpodobnější v případě, kdy společnost je heterogenní a je složena z mnoha různých sociálních, náboženských, etnických a jiných skupin. V takové situaci lidí, ve které jejich potřeby nejsou uspokojovány ani trhem ani „náhradním“ mechanismem státního zabezpečování veřejných statků, začnou vznikat OOS. Podle této teorie příčinou vzniku OOS je tedy společenská heterogenita.

Teorie přídavného faktoru odmítá uznat selhání státu a trhu za dostatečné podmínky pro vznik OOS. Jelikož se v jednotlivých zemích vývoj OOS liší, představitelé této teorie považují za důležité zohlednit další faktor. Tím je přítomnost tzv. sociálních podnikatelů ve společnosti, „lidí, kteří mají speciální motivaci a podněty vytvářet OOS saturující potřeby občanů.“²⁹ Tito lidé se nevyskytují ve společnostech náhodou, naopak velmi často se objevují tam, kde například existuje náboženská konkurence. V tomto případě se zastánci různých církví snaží zakládat organizace občanské společnosti za účelem získání přívrženců pro svou církev.

Teorie důvěry také vidí příčiny vzniku OOS v selhání trhu, avšak v jiném smyslu než teorie heterogenity. Spočívá v tom, že v některých případech trh nedokáže vytvořit dostatečně

²⁸ Jak je popsáno u Frič, P.; Bútor, M., *Role občanského sektoru ve veřejné politice*, in: Potuček, M., *Veřejná politika*, str.163-165.

²⁹ Tamtéž, str. 162.

důvěryhodné prostředí pro uskutečňování obchodních transakcí. Jde o situace, kdy spotřebitelé mají nedostatek informací k dokonalému posouzení kvality statku či služeb, které nakupují. Spotřebitelé si to uvědomují, a proto se snaží najít takového poskytovatele, který skýtá jisté záruky čestného jednání. Kvůli své neziskové povaze, bývají za takového poskytovatele často považovány organizace občanského sektoru. Mají jistý status „důvěryhodnosti“, neboť spotřebitelé jejich služeb ví, že jejich motivy jsou jiné, než dosažení zisku. Tak se občanský sektor stává alternativou jak k ziskovému, tak i nepružnému státnímu sektoru, který navíc nemůže uspokojit minoritní požadavky (jak již bylo popsáno výše).

Salomon a Anheier také uvádějí *teorii sociálního státu* navzdory tomu, že jejím prvořadým cílem není vysvětlování vzniku organizací občanské společnosti. Ve světle této teorie jsou OOS nahlíženy jako předmoderní mechanismus řešení sociálních problémů využívaný hlavně v tradičních společnostech. S příchodem industrializace a sociální politiky státu tento nástroj ztratil svůj význam. Industrializace redukovala funkce tradiční rodiny a vytvářela nové kategorie lidí (staří lidé, nemocní, postižení apod.), a tím vytvářela nové nároky na výdaje z veřejných rozpočtů. Tradiční společenské instituce nebyly schopné uspokojovat nové požadavky a do těch oblastí expandoval stát. Z toho vyplývá, že přetrvávání OOS v moderní společnosti neznamena nic jiného, než nedostatečné rozvinutí funkcí státu.

Teorie vzájemné závislosti nevysvětluje vznik OOS, ale ukazuje, že může docházet nejen k selháním trhu a státu, ale i k selháním samotných OOS. Také odmítá nevyhnutelnost konfliktního vztahu mezi státem a OOS. Naopak nachází prvky, které vedou občanský sektor a stát ke spolupráci. Dalo by se říci, že si vzájemně pomáhají kompenzovat své nedostatky. Na jedné straně organizace občanské společnosti často mnohem rychleji reagují na potřeby lidí a v některých oblastech jsou aktivní mnohem dříve, než se o ně začne zajímat stát. Stát tak může využít výsledků práce neziskových organizací pro své vlastní aktivity v těchto nových oblastech. Důležitá je teze, že neziskové organizace často získávají zájem veřejnosti o určité problémy, čehož potom mohou využít státní instituce. Z toho však nevyplývá, že by stát nutně musel vždy svými aktivitami vytlačit neziskové organizace z daného pole působnosti.

Na straně druhé, existuje limitující faktor, který nutí OOS obracet se na stát. Takovým bývá především nedostatek zdrojů nebo pravomocí pro řešení rozsáhlejších sociálních problémů. Tato teorie nás upozorňuje na důležitost „dvousměrného“ nahlížení vztahů mezi OOS a státem.

Teorie sociálních zdrojů pro odpověď na otázku příčin vzniku OOS nás vybízí zkoumat spojení OOS s konkrétními společenskými vrstvami. Také máme popsat funkčnost tohoto spojení vzhledem k historické roli těchto vrstev v politickém zápase o podobu státu v dané zemi. Toto zkoumání je důležité kvůli tomu, že OOS nejsou jenom poskytovatelé služeb, ale také jsou zdrojem sociální a politické koordinace. Podle této teorie se OOS nepohybují svobodně ve společnosti, ba naopak, jsou pevně zasazeny do její sociální a ekonomické struktury. Salomon a Anheier rozeznávají čtyři modely zasazení OOS do společnosti.

Liberální model se vyznačuje odporem k rozšiřování vměšování státu do sociálních služeb a místo toho klade důraz na řešení spočívající na soukromé iniciativě a dobrovolnictví, tj. OOS. Tento model se vyskytuje tam, kde se objevuje vzestup střední třídy a opozice ze strany tradičních vlastníků půdy a dělnického hnutí buď neexistuje, nebo je uprostraněna a odsunuta do pozadí.

Sociálnědemokratický model je pravým opakem modelu popsaného výše. Upřednostňuje státem zabezpečované služby a ponechává velmi malý prostor pro „servisní“ působení OOS. Sociálnědemokratický model se objevuje tam, kde dělnická třída může ovlivňovat výkon moci ve státě. V takovém případě role OOS spíše spočívá ve vytváření platformy pro vyjadřování názoru a reprezentaci sociálních a politických názorů.

V korporativistickém modelu si silný stát pěstuje organizace občanského sektoru jako „rezervoár klíčových sociálních elit“. Nacházejí se v pozici vyjednávačů a dokážou zabránit radikálnějšími sociálními požadavkům. V důsledku existuje poměrně rozsáhlý občanský sektor za současné existence státem podporovaných sociálních programů.

Pro poslední, etatistický model, je také charakteristická silná role státu. Avšak v tomto případě slouží spíše zájmům sebe samého a případně zájmům ekonomických elit, přičemž si zachovává značný stupeň autonomie. Pro organizace občanské společnosti zbývá jen role reprezentantů marginálních zájmů.

2.3. Úloha občanského sektoru a jeho vlastnosti

Občanský sektor je prostorem mezi státem, státními institucemi, trhem, ziskovými soukromými společnostmi a jednotlivými občany nebo skupinami občanů. Dohnalová uvádí vymezení úlohy občanského sektoru ze dvou hledisek. Z ekonomického hlediska je rozvíjení

tohoto sektoru vnímáno jako institucionální reakce na nedostatky trhu a státu. V případě státu jde o jeho menší schopnost uspokojit požadavky různých menšin a při poskytování veřejných statků. V případě trhu jde také o neschopnost poskytování veřejných statků a o informační nesoulad mezi výrobcem a spotřebitelem, kdy občanský sektor působí jako důvěryhodnější partner, přestože jeho cílem není dosažení zisku. Politologové zdůrazňují zprostředkovatelskou roli občanského sektoru v prostoru mezi státem a trhem nebo jako část společnosti, ve které dochází ke zmírňování sociálního napětí a politických konfliktů.³⁰

Dohnalová také uvádí specifické vlastnosti, které charakterizují občanský sektor:

- *Spontánnost*: vzniká nutně zdola, dobrovolným rozhodnutím a činností „obyčejných“ lidí.
- *Rozmanitost*: občanský sektor tvoří samostatné dílčí skupiny a organizace, které sice mohou spojovat podobné cíle, ale které o sobě dlouhou dobu ani nevědí a teprve velmi pozdě mohou uvažovat o nějakém společném zastřešení.
- *Veřejný zájem*: i když se jednotlivé skupiny a organizace mohou zpočátku sdružovat jenom kolem společných zájmů, sledují nakonec něco, co přesahuje společné zájmy.
- *Občanské prostředí*: o občanském sektoru lze mluvit jen tam, kde se organizuje na rovnosti založené a vysoce individualizované společnosti.³¹

2.4. Role organizací občanského sektoru ve společnosti

Z předchozího popisu teorií vzniku a vývoje OOS je vidět, že tyto organizace zaujímají významné a specifické místo ve společnosti. V následujícím výkladu jsou představeny role organizací občanského sektoru, které jsou nejčastěji zmiňovány v odborné literatuře. Popis rolí OOS vychází z podrobné analýzy vymezení těchto rolí Lesterem M. Salomonem,³² popřípadě je doplněn na základně analýzy dostupné literatury.

³⁰ Dohnalová, M., *Občanský sektor*, in: Dohnalová, M., Malina, J., Müller, K., *Občanská společnost: Minulost-současnost-budoucnos*, str. 57-58.

³¹ Tamtéž, str. 58.

³² Salomon, L., M., Hems, L., C., Chinnock, K., *The Nonprofit Sector: For Chat and For Whom?*

Role servisní. OOS mohou být dodavatelem služeb nejen pro své členy nebo cílovou skupinu, ale i pro danou komunitu nebo společnost jako celek. Podle Salomona lze servisní roli od občanského sektoru nejčastěji očekávat. OOS často na sebe přebírají závazky, které by jinak musel plnit stát a také působí servisně v oblastech, kde se soukromým subjektům nevyplatí podnikat (např. služby pro seniory, handicapované, marginální skupiny). Z toho vyplývá, že občanský sektor buď poskytuje služby, které nejsou poskytovány organizacemi z ostatních sektorů, nebo nabízí lepší kvalitu, kterou ani stát ani trh nejsou schopny zaručit (tj. vstupují do konkurenčních vztahů s komerčními nebo státními organizacemi).

Salomon předpokládá, že organizace občanského sektoru jsou lepší než organizace ostatních sektorů kvůli tomu, že poskytují služby, které jsou: vyšší kvality (díky své neziskové povaze), spravedlivější, levnější (díky využití dobrovolnické práce) a odbornější (díky záměru na konkrétní oblast). Význam servisní role OOS je také důležitý pro menšinové sociální skupiny. Jak již bylo popsáno v teorii heterogenity, stát se při uspokojování poptávky po službách především soustředí na většinovou populaci, tedy na potenciální voliče, nemůže tedy uspokojit všechny občany, což vytváří prostor pro OOS.

Advokační role. Čeští autoři také nazývají tuto roli rolí ochrany práv a sociální změny. To znamená, že od neziskových organizací se očekává, že budou chránit své členy a ostatní osoby proti přesile státního aparátu, privátních organizací, majoritních skupin apod. Tento požadavek je odůvodněn postavením nestátních neziskových organizací mimo stát a trh a také částečně i tím, že sjednocují lidi kolem určitého problému. OOS se snaží upozorňovat na problematiku otázky, veřejně projevovat své názory, kontrolovat rozhodování státní správy. Na podporu svých požadavků často mobilizují širokou veřejnost.³³

Inovační role. Organizace občanské společnosti často reagují na nové situace, na jejichž řešení zatím není znám žádný spolehlivý návod. Kvůli tomu, že jsou otevřené každému jedinci a každému nápadu, stávají se prostředím pro vznik nových idejí. Tím, že dosud nepojmenované problémy identifikují, upozorňují na ně a snaží se je řešit, působí v mnoha oblastech jako průkopníci. Jsou otevřeny novým myšlenkám, experimentují a jsou připraveny nést rizika spojené se zavedením nových postupů.

³³ Frič, P., Goulli, R., a kol., *Neziskový sektor v České republice*, str 13.

Salomon čerpajíc z Osborna vymezuje tři typy inovací,³⁴ přičemž tyto typy podle něj lze aplikovat i na inovace, které mohou přinášet OOS. Jde o evoluční inovaci (kdy OOS přináší nový postup nebo produkt), expansivní inovaci (tím se myslí objevení nového trhu, v případě OOS jde spíše o objevení oblasti působení) a inovaci absolutní (kdy organizace přináší nový postup nebo produkt do nové oblasti).

Expresivní a školící role. Prostřednictvím organizací občanské společnosti jejich členové a přívrženci nacházejí prostor pro sebevyjádření. V tomto prostoru se mohou seberealizovat v bezprostředních, neodcizených, neformalizovaných podobách sociálních kontaktů a spolupráce. Představitelé různých náboženských, etnických, ideologických skupin se na půdě OOS učí poznávat své zájmy, rozvíjet je a reprezentovat. Salomon dokonce v této souvislosti tvrdí, že NNO „jsou „školou“ vůdcovství a demokracie.“³⁵

Komunitní a demokratizační role. Jak již bylo několikrát poznamenáno, NNO dávají možnost projevu pluralitním názorům, zájmům a tradicím. Tvoří půdu pro vznik různých společenství, posilují suverenitu a sebevědomí občanů, včetně vědomí vlastní odpovědnosti a vztahu k dané komunitě a společnosti jako celku. Tím, že mezi lidmi posilují smysl pro solidaritu a komunitu, mobilizují využití soukromých zdrojů pro veřejně prospěšné činnosti.

Podle Kjaruma (jak ho cituje Potuček) má velký význam působení neziskových organizací v roli tlumočnicků požadavků občanů. Toho dosahují tím, že umožňují občanům aktivní účast na svých činnostech a zvyšují míru povědomí o těchto požadavcích. Vyjadřovaná přání a potřeby občanů se přeměňují v politické nároky, které se tím stávají součástí politického procesu.³⁶

Pět výše popsanych rolí odlišuje organizace občanského sektoru od organizací jiných sektorů. Podle Salomonova výzkumu jsou tyto role relevantní pro organizace po celém světě.

³⁴ Jak lze nalézt v Salomon, L., M., Hems, L., C., Chinnock, K., *The Nonprofit Sector: For Chat and For Whom?*, str. 7.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Potuček, M., *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*, str. 55

3. Řešení problému marginalizace

V této kapitole se na základě předchozího výkladu zaměřím na vymezení role organizací občanského sektoru v zapojování marginalizovaných skupin do české občanské společnosti. Z popisu teorií vzniku a vývoje OOS je vidět, že činnost těchto organizací často souvisí s činností státu, tj. s tím, jak stát dokáže vyřešit určitý problém. Z toho důvodu se bude první podkapitola zabývat tím, jestli se český stát zabývá problémem zapojování okrajových skupin do české občanské společnosti a jakými nástroji se snaží tento problém vyřešit. Na základě výsledků z první podkapitoly se pak budu věnovat organizacím občanského sektoru a jejich úloze v této oblasti.

3.1. Jak řeší problém marginalizace stát?

Z mého zkoumání dokumentů³⁷ vyplývá, že vláda České republiky si zřizuje poradní a pracovní orgány z členů vlády a dalších odborníků, které se zabývají právy určitých skupin v české společnosti. Takovými orgány například jsou:

Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů, která je stálým orgánem a připravuje návrhy směřující k prosazování a dosažení rovných příležitostí pro ženy a muže. Rada zejména identifikuje ve společnosti aktuální problémy v rovných příležitostech pro ženy a muže, projednává a doporučuje vládě základní koncepční směry a také koordinuje základní směry resortních koncepcí v této oblasti.

Vládní výbor pro zdravotně postižené občany je stálým koordinačním, iniciativním a poradním orgánem vlády České republiky. Výbor se zabývá problémy, které nemůže samostatně vyřešit jediný resort. Jeho cílem je pomáhat při vytváření rovnoprávných příležitostí pro zdravotně postižené občany ve všech oblastech života společnosti.

³⁷Viz Statut Rady vlády pro národnostní menšiny (dostupné na adrese <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/historie-a-soucasnost-rady-15074/> 3.2. 2009) a Statut Vládního výboru pro zdravotní postižené občany (dostupné na adrese <http://www.vlada.cz/cz/ppov/vvzpo/uvod-vvzpo-17734/> 3.2. 2009). Také obecně viz vlada.cz.

Prostřednictvím svých zástupců ve Výboru se na jeho činnosti podílejí sami občané se zdravotním postižením.

Vládní výbor mimo jiné spolupracoval na přípravě Národního plánu vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením (NPVP), přijatého v roce 1998, který byl každoročně aktualizován. V roce 2004 přijala vláda ČR Střednědobou koncepci státní politiky vůči občanům se zdravotním postižením, z jejichž cílů a úkolů vychází Národní plán podpory a integrace občanů se zdravotním postižením na období 2006 - 2009, přijatý v roce 2005. Výbor také přispívá k šíření informací o problematice zdravotně postižených do široké veřejnosti mj. i vyhlášením Ceny VVZPO za nejlepší díla zaměřená na problematiku zdravotního postižení v tisku, rozhlase a televizi.

Rada vlády pro národnostní menšiny je poradním a iniciativním orgánem vlády pro otázky týkající se národnostních menšin a jejich příslušníků. Rada v rámci své působnosti sleduje dodržování Ústavy České republiky, Listiny základních práv a svobod, mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána, zákonů a dalších právních norem ve vztahu k příslušníkům národnostních menšin. Rada také zajišťuje přípravu opatření vlády, která se týkají práv příslušníků národnostních menšin v České republice; připravuje pro vládu nebo pro ministerstva či jiné správní úřady doporučení k zajištění potřeb příslušníků národnostních menšin, zejména v oblasti školství, kultury a médií, používání mateřského jazyka, společenského a kulturního života. Důležitou činností Rady je navrhování rozdělování finančních prostředků vynakládaných ze státního rozpočtu na podporu aktivit příslušníků národnostních menšin.

V rámci Evropského roku rovných příležitostí pro všechny (2007) vznikla při Úřadu vlády *Pracovní skupina pro otázky sexuálních menšin*. Pracovní skupina provedla ucelenou analýzu situace GLBT (gay, lesbické, bisexuální a transgender) menšiny v České republice. Analýza obsahuje konkrétní kroky směřující ke zlepšení postavení GLBT minority v ČR. Tyto kroky (návrhy) mají formu doporučení jak v oblasti legislativní (změny zákonů, vyhlášek, či jiných právních předpisů), tak v oblasti nelegislativní (např. realizace osvětové činnosti). Členy pracovní skupiny jsou aktivisté z nevládních neziskových organizací zaměřených na GLBT minoritu a zástupci státní správy.

Rada vlády pro záležitosti romské komunity, je stálým poradním a iniciačním orgánem vlády pro otázky romské komunity. Rada systémově napomáhá integraci romské komunity do

společnosti. Zabezpečuje součinnost resortů odpovědných za realizaci dílčích opatření a plnění úkolů, vyplývajících z usnesení vlády a mezinárodních smluv. Soustřeďuje, projednává a předkládá vládě informace, podklady a návrhy pro tvorbu a uplatňování politiky vlády v oblasti integrace romských komunit.

Je nutné podotknout, že ve všech těchto vládních orgánech jsou zastoupeny organizace občanské společnosti, což poukazuje na jejich roli v ovlivňování státní politiky v daných oblastech. Lze tedy mluvit o kooperativních vztazích mezi státem a OOS, které vychází z premis již zmíněné teorie vzájemné závislosti. Spolupráce státu a OOS se tedy v této oblasti odehrává podle scénáře průběžné spolupráce vymezeného Fričem.³⁸ Podle tohoto scénáře, organizace občanské společnosti monitorují problémové oblasti společnosti, identifikují závažné problémy a mobilizují stát (vládu), aby se o problémy začal zajímat. Stát vyjde vstříc a při pomoci těchto poradních orgánů vypracuje programy pro řešení problémů, najde zdroje na jejich realizaci. Samozřejmě že stát také může sám přijít na to, že určité služby nefungují náležitým způsobem, a vyzve neziskové organizace, aby se v daném směru angažovaly.

Zájem státu o určité oblasti lze také sledovat ve státní dotační politice vůči OOS (viz Příloha 1). Vymezuje činnosti OOS, které budou podporovány v rámci hlavních oblastí státní dotační politiky. Prostřednictvím financování se snaží dosáhnout svých účelů. Tak například v roce 2009 Ministerstvo kultury bude podporovat kulturní aktivity OOS vedoucí k vyrovnání příležitostí pro zdravotně postižené občany a seniory (Ministerstvo pro místní rozvoj, bude podporovat programy pro vyrovnávání příležitostí pro zdravotně postižené občany obecně). Rozsáhlou oblastí státních dotací jsou programy zaměřené na příslušníky národnostních menšin a etnických skupin včetně integrace příslušníků romských komunit a integrace cizinců a azylantů (zejména projekty přispívající šíření kulturních hodnot, toleranci a harmonickému soužití v multikulturní společnosti, boji proti rasismu a diskriminaci, multikulturní výchově, vzdělávací programy podporující rozvoj tolerance a respekt k odlišné identitě druhých). Ministerstvo pro místní rozvoj bude podporovat projekty zaměřené na zvýšení obecného povědomí o problematice rovnosti žen a mužů.

Stát tedy není lhostejný k problémům rovných příležitosti a tolerance v české občanské společnosti. Vytváří legislativu a veřejné programy, které jsou zaměřeny na podporu toho, aby různé okrajové skupiny byly akceptovány jako plnoprávní aktéři občanské sféry.

³⁸ Frič, P., *Neziskové organizace a ovlivňování veřejné politiky*, str. 22.

3.2. Jak řeší problém marginalizace organizace občanského sektoru.

V předchozím výkladu bylo zjištěno, že stát vytváří rámec pro zapojování skupin do české občanské společnosti. Jinými slovy vytváří podmínky pro to, aby ten problém někdo *skutečně* řešil. Jelikož tato oblast není atraktivní pro komerční sektor, tím „někým“ se stávají organizace občanského sektoru.³⁹ Lze tvrdit, že stát „objednává“ u občanského sektoru nástroje pro budování občanské společnosti. Svými aktivitami jsou OOS schopné přirozeně vzbuzovat zájmy občanů o problémy vyskytující se ve společnosti, umí použít řadu osvětových a aktivizujících metod – školení, publikace, studie, průzkumy veřejného mínění, mediální kampaně. Jak vyplývá z rolí organizací občanského sektoru vymezených výše, občanský sektor je společenským aktérem na všech úrovních, který je schopen reprezentovat autentické zájmy občanů a svými aktivitami vytvářet záruku demokratického vývoje a stability země.

V České republice existují organizace občanského sektoru, které se cíleně zabývají rozvojem ve společnosti rovných příležitostí a tolerance, především tolerance vůči Romům, ale také např. vůči mentálně a zdravotně postiženým spoluobčanům nebo uprchlíkům. Řada organizací se tolerancí cíleně nezabývá, ale podpora tolerance a osvěta většinové populace jsou jedním z dopadů jejich činnosti. S výrokem, že „organizace OS hrají důležitou roli ve zmenšování sociálních a rasových předsudků mezi lidmi“ souhlasilo 97% respondentů regionálního šetření výzkumného projektu *Občanská společnost 2004*.⁴⁰

Abych znázornila, jakým způsobem OOS minimalizují problém marginalizace jednotlivých skupin v praxi, tj. jakými nástroji zapojují určité skupiny do české občanské společnosti, rozeberu v dalším výkladu projekty dvou velkých a poměrně úspěšných neziskových organizací Slovo 21 a STUD. V případě organizace Slovo 21 jde o integraci cizinců a menšin, co se týče organizace STUD, její činnost je zaměřená na překonání předsudků vůči sexuálním menšinám. Pro tento účel jsem analyzovala všechny dostupné dokumenty související se zkoumanými organizacemi a jejich činností. Jde především o dokumenty úřední (stanovy a výroční zprávy), materiály o projektech a webové stránky.

³⁹ Viz teorie heterogenity, jak byla popsána ve druhé kapitole.

⁴⁰ Vajdová, T., *Česká občanská společnost 2004: po patnácti letech rozvoje*, str. 53.

3.2.1. Slovo 21, o.s.

Občanské sdružení SLOVO 21 je neziskovou organizací, která byla založena v roce 1999 v Praze. Organizace realizuje mediální, kulturní a vzdělávací projekty, jejichž cílem je mj. zvyšování informování veřejnosti o problematice menšin a cizinců.

Mezi hlavní cíle organizace patří ochrana lidských práv a práv menšin, boj proti rasismu a xenofobii, budování multikulturní společnosti, vytváření tolerance vůči minoritám (zejména Romům), mediální prezentace minorit v České republice,⁴¹ podpora vzdělávání a integrace menšin a cizinců.

Pro naplnění svých cílů SLOVO 21 úzce spolupracuje s množstvím neziskových organizací z České republiky i ze zahraničí a při realizaci svých aktivit získalo plnou podporu nejrůznějších vládních institucí, nadací a mezinárodních organizací.

Tematicky lze všechny projekty uskutečňované touto organizací rozdělit na dvě skupiny: projekty orientované na integraci cizinců a romské projekty. V dalším textu popíšu projekt „Rodina od vedle“, který je zaměřen na integraci cizinců trvale nebo dlouhodobě žijících na území České republiky.

Projekt „Rodina od vedle“ se snaží rozvíjet multikulturní společnost a podporovat toleranci vůči imigrantům. Také naplňuje snahy Evropské unie o podporu rovných příležitostí pro všechny a potlačuje rasismus a xenofobii.⁴² Je zvláštní ve svém inovačním přístupu k řešení problému marginalizace cizinců v české společnosti. Projekt spočívá v tom, že se české rodiny v jeden určitý den setkají s rodinami cizinců žijících v ČR u společného nedělního oběda. Na základě předchozí domluvy jedna rodina pozve druhou rodinu k sobě domů na tradiční jídlo. Dvojice rodin jsou tvořeny tak, aby měly něco společného, od čeho by se pak mohla odvíjet komunikace (podobný sociální status, zaměstnání, stejný počet dětí, obor studia atd.). Tento projekt je celostátní a koná se každoročně od roku 2004 ve stejném termínu po celé republice. Projekt byl financován v jednotlivých letech z různých zdrojů. Pravidelně jej podporuje Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, příležitostně pak Magistrát hl. m. Prahy, některé kraje, nebo například Vysoký komisař OSN pro uprchlíky (UNHCR).

⁴¹ V první kapitole již byly zmíněny znaky symbolického vyloučení romského etnika v českých médiích, proto považují tento bod činnost za velice významný.

⁴² Výroční zpráva o.s. Slovo 21 za rok 2007, str. 25.

Projekt „Rodina od vedle“ souběžně sleduje dva cíle. Prvním je pomoc zapojit do české společnosti dlouhodobě nebo trvale usazeným imigrantům, pomoci jim najít nové přátele. Velkou úlohu hraje to, že tato setkání probíhají v přátelské atmosféře a jsou pro zúčastněné rodiny příjemným zážitkem. Druhým cílem projektu „Rodina od vedle“ je odstraňování předsudků majoritní společnosti vůči cizincům a zároveň odstraňování stereotypu, které mají cizinci o Čechách.⁴³

Jak je z toho projektu vidět, neformální cestou umožňuje majoritní společnosti poznat odlišnou kulturu,⁴⁴ lépe porozumět problémy cizinců, což může vést ke změně zažitých názorů. Cizinci naopak získávají kontakty s domácím obyvatelstvem, mají příležitost nalézt nové známé, kteří dokonce mohou být nápomocní s orientací v českém prostředí.⁴⁵

3.2.2. Stud, o.s.

Stud je sdružení gayů, leseb a jejich přátel. Tato organizace vznikla v roce 1996 v Brně a působí ve prospěch gayů a lesbických žen, rozvíjí a kultivuje komunitní život, usiluje o plné právní i faktické zrovnoprávnění a o překonání předsudků ve společnosti.

Stud sdružuje lidi s homosexuální a bisexuální orientací, ale také heterosexuální příznivce. Na začátku roku 2008 měl tři desítky členů. Mimo to udílí čestné členství osobám, které se zasloužily o rozvoj organizace. Aktivity Studu řídí sedmičlenná správní rada a na jeho činnosti se podílí i desítky dalších dobrovolníků. Při jednotlivých aktivitách Stud dlouhodobě spolupracuje s řadou gay a lesbických sdružení, genderově orientovaných organizací i s jinými neziskovými organizacemi.

Sdružení je členem České rady dětí a mládeže a Asociace nestátních neziskových organizací Jihomoravského kraje. V roce 2004 se stal zakládajícím členem Gay a lesbické ligy, za jejíhož přispění byl v parlamentu České republiky od roku 2005 projednáván nový poslanecký návrh zákona o registrovaném partnerství. Před koncem téhož roku poprvé

⁴³ Toto zjištění je převzato z případové studie organizace Slovo 21 uvedené v nepublikované bakalářské práci Diny Sládkové *Role neziskových organizací v oblasti integrace cizinců (Hl.m. Praha)*, Univerzita Karlova v Praze, FHS, 2008, str. 75

⁴⁴ Je důležité poznamenat, že průměrně se projektu účastní rodiny ze 30 zemí světa.

⁴⁵ Tamtéž, str. 87.

v historii prošel poslaneckou sněmovnou a 26. ledna i senátem. V únoru jej ale vetoval prezident Václav Klaus.

V polovině března se tak zákon opět vrátil do poslanecké sněmovny. Ta nakonec prezidentovo veto přehlasovala. Přijatý zákon vyšel ve sbírce zákonů 3. dubna a nabyl účinnosti 1. července 2006. Podle údajů Genderové informační a tiskové agentury gitA do konce roku využilo nového zákona celkem 243 stejnopohlavních párů.⁴⁶

Z analýzy dokumentu o občanském sdružení Stud vyplývá, že je jednou z neaktivnějších organizací v oblasti prosazování zájmů homosexuálů a jejich zrovnoprávnění ve společnosti. Obrátím se teď k pro veřejnost nejviditelnějšímu projektu sdružení. Pravidelně od roku 2000 sdružení pořádá festival filmů s gay, lesbickou, bisexuální a transgender tematikou, který od roku 2002 získal název „Mezipatra“. Festival je pro sdružení organizačně nejnáročnějším, ale zároveň je největší kulturní událostí v životě české gay a lesbické komunity. „Mezipatra“ se během osmi let své existence vypracovala v respektovaný filmový festival se silným profilem, početným diváctvem a rostoucím mediálním pokrytím. Mezinárodní soutěže, retrospektivy renomovaných umělců, zahraniční hosté, programové bloky reflektující aktuální témata, workshopy, přednášky, konference a bohatý doprovodný program přibližují festival „Mezipatra“ více než 10 000 návštěvníkům ročně. Formou prezentace ne-mainstreamové kultury „Mezipatra“ napomáhají k obohacení kulturní nabídky v homogenní České společnosti a především napomáhají k odstranění přetrvávajících společenských předsudků, netolerance či jen vzájemného nepochopení mezi heterosexuální většinou a sexuálními menšinami.

Filmový program festivalu doplnily doprovodné akce: cyklus neformálních setkání nad akademickými tématy Queer Café, mezinárodní diskuse Duhový život pod rudou hvězdou, série přednášek Teplí ve filmu a řada výstav.

Festival se koná hlavně v Praze a Brně. V roce 2007 festival navštívilo kolem 9000 diváků, bylo uskutečněno 95 filmových projekcí a 16 doprovodných akcí, festival navštívilo 23 zahraničních hostů. Záštitu nad festivalem převzal pan Václav Havel a primátor hlavního města Prahy MUDr. Pavel Bém. Hlavním mediálním partnerem byl Český Rozhlas 1 Radiožurnál.⁴⁷

⁴⁶ Výroční zpráva Stud, o.s. za rok 2006, str. 5-6.

⁴⁷ Výroční zpráva Stud, o.s. za rok 2007, str. 4.

Podíváme-li se na tyto naprosto různé projekty z perspektivy ideálních typů zapojování do občanské společnosti popsanych v první kapitole, najdeme mezi nimi něco společného. Tyto dva projekty jsou zaměřené na ústřední skupinu a usilují o proměnu primárních vlastností spíše než o přizpůsobení vlastností okrajových skupin (v tomto případě cizinců a homosexuálů). Tímto rozšířením primordiálních vlastností se rozšiřuje škála představitelných životních zkušeností pro příslušníky ústřední skupiny. Proto v multikulturním společenství začlenění není oslavováno jako inkluze, nýbrž jako dosažení různorodosti.⁴⁸ Z výše uvedeného popisu tedy lze vyvodit, že díky svým projektům organizace občanského sektoru hrají významnou roli v zapojování okrajových skupin do občanské společnosti, neboť přetvářejí občanskou společnost samotnou.

⁴⁸ Alexander, J., *Promyšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování, a multikulturalismus jako varianty občanské participace*, in: Marada, R., *Etnická různost a občanská jednota*, str. 66.

Závěr

Hlavním záměrem této práce bylo zjistit, jestli české organizace občanského sektoru hrají nějakou roli v zapojování marginalizovaných skupin a znázornit jakými nástroji toho dosahují. Zároveň jsem během zpracování této eseje dospěla k několika důležitým poznatkům.

Při pokusu o vymezení pojmu občanské společnosti bylo zjištěno, že ho nelze jednoznačně definovat a existují různé teoretické přístupy, které kladou důraz na různé jeho aspekty. Přinejmenším se od občanské společnosti očekává existence volných sdružení, která nejsou závislá na státní moci. Maximálně se pak očekává, že se může koordinovat skrze na státě nezávislé asociace a souhrn těchto asociací může významně vymeziť chod státní moci.

Při vymezení pojmu občanské společnosti jsem se snažila najít odpověď na otázku, proč se ve společnosti, ve které mají být sdíleny stejné hodnoty, vyskytuje fenomén marginalizace, tj. odsouvání určitých skupin lidí na její okraj. Definice občanské společnosti u Jeffrey Alexandera naznačila dvě odpovědi na tuto otázku. Za prvé, že občanská společnost je jen jednou z mnohá sfér společenského systému a že ostatní sféry produkují jiné hodnoty, než je pro občanskou společnost charakteristická solidarita. Tyto hodnoty mohou nabírat podobu restriktivních a diskriminujících mechanismů pro zapojení do občanské společnosti. Za druhé, základy občanské společnosti jsou narušeny tím, že její zakladatelé se historicky vyznačují určitými primárními vlastnostmi a pouze nositelé těchto vlastností jsou považováni za její plnoprávné členy.

Z těchto dvou důvodů ti, kteří nepatří do hlavního proudu společnosti (mohou to být minority, postižení, sexuální menšiny atd.) mohou být marginalizováni. Avšak nemají to být vždycky jenom faktické procesy odsouvání na okraj společnosti, které nutí určité skupiny bojovat o zrovnoprávnění. Rozšiřování občanských práv jedné skupiny, provokuje skupiny jiné, které si začínají uvědomovat svou identitu, k emancipaci z latentního vyloučení.

Usilovat o svá práva a seberealizovat marginalizované skupiny mohou prostřednictvím organizací občanského sektoru. Díky svému postavení mimo stát a trh a svým inovačním přístupům se organizace občanského sektoru stávají aktivním společenským aktérem. V některých ohledech mají OOS větší důvěru než stát a dokážou vzbuzovat zájmy občanů o problémy vyskytující se ve společnosti. V tomto ohledu jsou účinnější než stát (alespoň co se týče zapojování marginalizovaných skupin), který jenom vytváří podmínky pro vyrovnání příležitostí pro okrajové skupiny na úrovni legislativy a financování určitých projektů.

Popisem dvou projektů dvou odlišných organizací, jsem znázornila, že OOS jsou velice aktivní v zapojování marginalizovaných skupin do společnosti. Svými projekty se přibližují k multikulturní variantě rozšíření občanské společnosti, tj. zapojují určité skupiny (v popsaných příkladech cizince a sexuální menšiny) rozšířením, přetvořením primordiálních vlastností ústřední skupiny. Díky projektům OOS takové vlastnosti jako homosexualita, handicap, jiná rasa, jiná národnost přestávají být stigmaty ale naopak variacemi na téma občanství. Právě v tom, že OOS dokážou zapojit okrajové skupiny do společnosti tím nejlepším způsobem, tj. variantou multikulturalismu, spočívá jejich hlavní role.

Seznam literatury

Monografie a články:

Alexander, Jeffrey, *Promyšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování, a multikulturalismus jako varianty občanské participace*, in: Marada, Radim. *Etnická různost a občanská jednota*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, str.49-70.

Bauman, Zygmunt, *Myslet sociologický*, SLON, Praha 1996.

Dohnalová, Marie, *Občanský sektor*, in: Dohnalová, Marie, Malina, Jaroslav, Müller, Karel, *Občanská společnost: Minulost-současnost-budoucnost*, Masarykova univerzita, Brno 2003, str. 57-60.

Frič, Pavol, *Neziskové organizace a ovlivňování veřejné politiky*, Agens, Praha 2000.

Frič, Pavol, Bútora, Martin, *Role občanského sektoru ve veřejné politice*, in: Potuček, Martin, *Veřejná politika*, Sociologické nakladatelství, Praha 2005, str. 153-180.

Frič, Pavol, Goulli Rochdi a kol., *Neziskový sektor v České republice*, Eurolex Bohemia, Praha 2001.

Marada, Radim, *Občanský sektor a organizační identita: Utváření občanských identit po roce 1989*, in: Szaló, Csaba Nosál, Igor, *Mozaika v re-konstrukci: Formování sociálních identit v současné Střední Evropě*, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2003, str. 157-184.

Mareš, Petr, *Marginalizace, sociální vyloučení*, in: Sirovátka, Tomáš, *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, Masaryková univerzita, Brno 2002, str. 9-23.

Müller, Karel, *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*, Triton, Praha 2003.

Potuček, Martin, *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*, SLON, Praha 1997.

Salomon, Lester M., Hems, Leslie C., Chinnock, Kathryn, *The Nonprofit Sector: For Chat and For Whom?*, The Johns Hopkins University, Baltimore 2000.

Sedláková, Lenka, *Proměny hranic v moderní společnosti: od marginality k marginalizaci, od inkluzivní k exkluzivní společnosti*, in: Sirovátka, Tomáš, *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, Masaryková univerzita, Brno 2002, str. 25-37.

Sládková, Dina, nepublikována bakalářská práce *Role neziskových organizací v oblasti integrace cizinců (Hl.m. Praha)*, Univerzita Karlova v Praze, FHS, Praha 2008.

Trentmann, Frank, *Paradoxy občanské společnosti*, in: *Dilemata občanské společnosti, Sociální studia 1/2005*, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, str. 15-46.

Vajdová, Tereza, *Česká občanská společnost 2004: po patnácti letech rozvoje*, Akademické nakladatelství CERM, Brno 2005.

Další zdroje:

Výroční zpráva Stud, o.s. za rok 2006 (dostupné na adrese <http://stud.cz/o-nas/vyrocnizpravy-o-cinnosti.html> 3.2. 2009)

Výroční zpráva Stud, o.s. za rok 2007 (dostupné na adrese <http://stud.cz/o-nas/vyrocnizpravy-o-cinnosti.html> 3.2. 2009)

Výroční zpráva Slovo 21, o.s. za rok 2007 (dostupné na adrese <http://www.slovo21.cz/index.php?id=kdojsme> 3.2. 2009)

Statut Rady vlády pro národnostní menšiny (dostupné na adrese <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/historie-a-soucasnost-rady-15074/> 3.2. 2009)

Statut Vládního výboru pro zdravotní postižené občany (dostupné na adrese <http://www.vlada.cz/cz/ppov/vvzpo/uvod-vvzpo-17734/> 3.2. 2009)

Internetové stránky:

Občanské sdružení Slovo 21 <http://www.slovo21.cz>

Občanské sdružení Stud <http://stud.cz>

Vláda České republiky www.vlada.cz

Příloha

Příloha k usnesení vlády č. 692 ze dne 9. června 2008 – Hlavní oblasti státní dotační politiky vůči nestátním neziskovým organizacím pro rok 2009